

ספר עץ השדה

דיני ערלה ונטע רבעי

הלכות פסוקות ע"פ הכרעת
רבותינו הראשונים והאחרונים ובפרט על פי
הכרעת רבינו הרמב"ם ומרן השולחן ערוך זיע"א

כולל הדרכה מעשית לחקלאים ומשתלות

חיברתיו בחמלת ה' עלי

שניאור ז. בלאאמו"ר הרה"ג ישראל שליט"א רווח

רב קהילת 'משכן התורה' אלעד
וראש 'המכון למצוות התלויות בארץ'
מח"ס שו"ת 'חלקת השדה' [ה"כ], 'תולעת שני' [ד"כ], 'שש משזר' [ד"כ]
'קצירת השדה' [ב"כ], 'שביתת השדה', 'תבואת השדה' ועוד.

בהוצאת

שנת תשפ"ו
מהדורה שנייה

הספר נכתב בדיבוק חברים
עם הרה"ג רבי משה לנדאו שליט"א

ונערך בסיוע והשתתפות
צוות המחלקה התורנית של
'המכון למצוות התלויות בארץ'
רבי אביחי בן ססי שליט"א
רבי ישראל אנקווה שליט"א
רבי דוד זית שליט"א

הגהה ואינדקס:
רבי אביחי בן ססי שליט"א

הספר יו"ל בסיוע
משרד התרבות - מינהל התרבות

©

כל הזכויות שמורות

'המכון למצוות התלויות בארץ'

ת.ד. 176 אלעד

טלפון: 03-9030580

פקס: 03-9030891

דוא"ל: mail@macon.co.il

כריכה:

יהודה הפקות

סדר ועימוד:

מיכאל אמרוסי

תוכן הענינים

♦ עץ השדה – דיני ערלה ונטע רבעי ♦

ה.....	מכתבים מגדולי וחכמי ישראל על עניני ערלה שנידונו בספר
ז.....	בשער הספר
פרק א	מהות איסור ערלה.....
פרק ב	דין ערלה בזמן הזה בחו"ל ובגבולות השונים בא"י.....
מ.....	גבולות ארץ ישראל.....
פא.....	מפת ארץ ישראל לגבולותיה.....
פרק ג	גדרי אילן וסוגי הפירות.....
פרק ד	חלקי העץ והפרי המותרים והאסורים לענין ערלה.....
פרק ה	נטיעה שלא לצורך מאכל או לצורך רבים והעולה מאליו.....
פרק ו	אילן שנקצץ, נגמם, היוצא מן הגזע ומן השורשים.....
פרק ז	שתילים ועציצים, ודין המשתלות המצויות בזמננו.....
פרק ח	דיני ערלה בהרכבת וב'הברכת' אילנות.....
פרק ט	דין ערלה אצל עכו"ם ושותפות ישראל עם עכו"ם.....
פרק י	השימושים המותרים והאסורים בפירות ערלה.....
פרק יא	אופן מנין שנות ערלה.....
פרק יב	דיני ספק ערלה, תערובת בערלה, ונאמנות על פירות.....
פרק יג	דיני נטע רבעי.....
פרק יד	דיני פדיון וחילול נטע רבעי.....
תצא.....	מפתח ענינים מורחב - אינדקס

פרק א מהות איסור ערלה

א. נאמר בתורה (ויקרא יט, כג): "וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל". ומכאן ציווי התורה, שכל הפירות שיוציא אילן מאכל בתוך שלש שנים מזמן נטיעתו - אסורים משום ערלה¹. ציווי זה נצטוו ישראל מיד עם בואם לארץ עם תחילת הכיבוש. ולא נתחייבו אלא על עצים שניטעו מכאן ואילך, אולם עצים שכבר היו נטועים בכניסתם לארץ, היו פטורים מן הערלה אף שלא עברו עליהם ג' שנים². ונוהג דין ערלה גם לאחר חורבן הבית³, וגם בחו"ל⁴ [ור"ן ערלה בחו"ל יתבאר דינו בפ"ב].

2. הא שנתחייבו עם כניסתם לארץ רק על מה שהם נטעו, כן שנינו במשנה (ערלה פ"א מ"ב). והירושלמי שם למד דין זה מדכתיב: "כי תבאו... ונטעתם", פרט לשנטעו נכרים קודם שבאו. והנה, רבנו הרמב"ם בפירושו על המשנה שם כתב: אע"ג שלא כבשו את כל הארץ. משמע מהרמב"ם שהחיוב התחיל לאחר שלכה"פ כבשו חלק מן הארץ, אך אם נטעו לפני תחילת הכיבוש אף שכבר באו לארץ פטור מן הערלה [וכן משמע בבתי"ט]. אולם בספרו היד החזקה (הל' מע"ש פ"י ה"ט) כתב, דמעת שבאו כבר נתחייבו, משמע שמיד עם הביאה לארץ אף שלא התחילו עדיין בכיבוש ולא כדבריו בפיהמש"נ. וכן דקדק בספר שושנים לדוד [הוב"ד בתוס' אנשי שם ובמקו"צ על גליון הרמב"ם, עיין שם שתלה את חילוק השיטות בשאלה האם אילן שנטעו נכרי ברשותו ולעצמו חייב בערלה או לא. וע"ע בדרך

1. דין זה נתבאר ברמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"י) ובשו"ע (יו"ד סימן רצד ס"א) ואסורים הפירות הן באכילה והן בהנאה ויבואר לקמן. והנה, איסור לאו נכתב בפסוק זה להדיא, אולם נחלקו הראשונים האם יש גם מצות עשה הנכללת בפסוק: "וערלתם ערלתו את פריו", ונפק"מ לענין השתמשות בפרי ערלה לצורך מצוה האם ידחה העשה את הלאו של ערלה, או שערלה היא עשה ולא ואין עשה דוחה לא תעשה ועשה. דעת התוס' בב"ק (קא ע"א ד"ה ולא) והלבוש (סי' רצד סכ"ד) וכן משמעות הירושלמי (רפ"ג דערלה), וכן היא המשמעות בראשונים נוספים כהבה"ג והיראים שיש עשה בערלה. לעומת זאת, הרמב"ם ושאר הראשונים מוני המצוות לא מנו מצוה זו. והתשב"ץ בספר זוהר הרקיע (סי' עב) כתב במפורש שאין בערלה מצות עשה. והאריך בזה הגאון רבי ירוחם פערלא בביאורו על הרס"ג (ח"ב סי' קלח) ע"ש.

שניטעו לאחר שנכנסו לארץ, וזה דלא כמשנ"ר שכתב שאיסור אכילה החל רק לאחר הכיבוש. אולם כאן על דבריו יקשו דברי הספרי ממש.

אולם באמת מה שכתב המשנ"ר לשאול מהספרי הנז', כבר הקשו קושיא זו להדיא בירושלמי על המשנה שלנו, שמקשה הירושלמי שם: נטעו אף על פי שלא כיבשו חייב. וכרבי ישמעאל דאמר כל ביאות האמורות בתורה לאחר ארבע עשרה שנה נאמרו. שבע שכיבשו ושבע שחילקו. רבי הילא בשם רבי לעזר מודה רבי ישמעאל בחלה ובערלה. ומבאר בפני משה שם: קושיא היא, כלומר וכו' ישמעאל דאמר לעיל בפ"ב דחלה ובכמה מקומות דכל מקום שנאמר ביאה אינה אלא לאחר י"ד שנה שכיבשו ושחילקו, ומאי עביד לה להמתני', ומי נימא דפליג ר' ישמעאל על הא דתנינן אף על פי שלא כיבשו חייב, דהרי בערלה כי תבואו כתיב. וקאמר ר' הילא דלא היא אלא דמודה ר' ישמעאל בחלה ובערלה דנוהגין מיד אף על פי שלא כיבשו, וטעמא בחלה כדמפרש לקמיה, ובערלה טעמא דריבה הכתוב מדכתיב "כי תבואו... ונטעתם כל עץ" כדדריש לה בת"כ שהבאתי במתניתין. עכ"ד. וכן גרס בירושלמי הר"ש משאנץ על הת"כ (קדושים פ"ג). ומבאר, ששינה הכתוב משמעו לגבי ערלה, שהרי סמך נטיעה לביאה לומר, שמיד שבאו נתחייבו. וכן גרס הכפתור ופרח (פ"י), וכן היא הגירסה ברוב מפרשי הירושלמי ומהם: הרש"ס, המהר"א פולדא שם ועוד. ואם כן, לפי זה משנתינו וגם רבי ישמעאל הכי ס"ל, שערלה וחלה שאני, שגם לפני כיבוש התחייבו בערלה מיד עם בואם לארץ, ואם כן, אכן דברי הרמב"ם בהל' מע"ש הם בדוקא, ומיד עם הכניסה לארץ התחייבו בערלה וכדברי הירושלמי. וצדקו להלכה דברי הטורי אבן, ושלא כדברי המשנ"ר שנקט כפשטות דברי הספרי, ולכן הוסיף חידוש שלגבי נטיעה שניטעה משנכנסו

אמונה שם בציון ההלכה אות קטן]. וכן פירש את המשנה בפ' הריבמ"ץ ע"ש. ועי"ע במשנה ראשונה שם שכתב שגם מה שניטע אחרי הכניסה ולפני הכיבוש יאסר רק לאחר הכיבוש, אבל אכלו קודם הכיבוש פטורים. ועי"ש שכל זה ביאר בדעת הרמב"ם, אלא שעדיין נשאר בצ"ע מדוע יחייב על נטיעה קודם שנכבש, והרי שנינו בספרי (ק'): "וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם בבאכם אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה", ר' ישמעאל אומר שינה הכתוב ביאה זו מכל ביאות שבתורה שבכל ביאות שבתורה הוא אומר והיה כי תבאו אל הארץ והיה כי יביאך ה' אלהיך וכאן הוא אומר בבואכם ללמדך שכיון שנכנסו ישראל לארץ מיד נתחייבו בחלה. עכ"ל. ורש"י הביא את דברי הספרי בפירושו עה"ת (במדבר טו, יח) וז"ל: "בבאכם אל הארץ" - משונה ביאה זו מכל ביאות שבתורה, שבכולן נאמר: כי תבא, כי תבאו. לפיכך, כולן למדות זו מזו וכיון שפרט לך הכתוב באחת מהן שאינה אלא לאחר ירושה וישיבה - אף כולן כן. אבל זו נאמר בה "בבואכם", משנכנסו בה ואכלו מלחמה נתחייבו בחלה. הנה אם כן שנינו שחובת ערלה היא רק לאחר ירושה וישיבה, ואין די בביאתם לארץ. ואכן, לפי חילוק הנז' לעיל איסור האכילה הוא לאחר כיבוש וזה שווה עם הספרי, אולם הא שניטעה מחייבת גם לפני ירושה כל שזה לאחר ביאה, בזה המשנ"ר נשאר בצ"ע מהיכן מקור הדין, והרי מה שכתוב בתורה "כי תבואו... ונטעתם", שמהא למד הרמב"ם בהל' מע"ש שהנטיעה מחייבת לאחר ביאה, הרי זה גופא קי"ל שהביאה האמורה כאן היא ירושה וישיבה, ועל כך נשאר המשנ"ר בצ"ע. והנה בתוס' רעק"א על המשנה כאן בריש ערלה, הביא מהטורי אבן שלהדיא מבואר שגם בתוך הי"ד שנים לאחר שנכנסו יהיה להם איסור אכילה של ערלה על עצים

ששורש פטור, פוטר. ואם די בנטיעה של הגוי או שצריך שגם יושרש ביד הגוי, עי' מה שכתב בזה מרן הגרשז"א זצ"ל בשו"ת מנחת שלמה (ח"א עמ' שפז) ואילך. וראה עוד לקמן בריש פרק שישי מה שכתבנו בגדרי הדין של "שורש פטור פוטר", ומדוע לא אומרים דין זה בנגמם בגובה פני הארץ, ובעולה מן השורשים, עי"ש [ובד"ז דשורש פטור פוטר, ראה בברכ"י (סי' רצד ובהערות שם), ובחזו"א ערלה (סי' ב אות ח), ובשו"ת מנח"ש (סי' ע), ועוד יש לדוק מדברי מפרשי הירושלמי בריש ערלה שאפילו שעה אחת פטור, כלומר, אף שלא עברו ג' שנים על השורש, הוא פטור ופוטר, ויש לדוק מדברים אלו על דברי החזו"א, ודו"ק. ועי' עוד בספר אוצר התשובות (עמ' 195 ואילך)].

3. בדעת הרמב"ם (הל' מאכ"א פ"י הט"ו) סבירא להו למפרשים רבים שהוא מדאורייתא בזה"ז. וכן כתב השו"ע (סי' רצד ס"ט). וכ"מ בשו"ת המב"ט (ח"ג סי' קכז), ומפורש בדברי בנו המהרי"ט (ח"א סי' כה), ובמלבושי יו"ט בקונטרס חוב"ק (סי' ב, ג), ומקור ברוך (ח"ב סי' ד), ועוד. וכן נוטה החזו"א בערלה (סי' יא סק"ח), ובשביעית (סי' ג ס"ק ט, יב), וכן בדיני ערלה (אות י) שגם בזה"ז ספיקה אסור. אמנם המל"מ (הל' מאכ"א פ"י הי"א) כתב עפ"י ד' התוס' ביבמות (פא ע"א) לגבי כלאים, שה"ה לערלה בזה"ז שספיקה מותר. וכן הביאו הדברים הגאון המהר"י אלגאזי בספרו ארעא דרבנן (סי' שכא), פרי האדמה (ח"א דכ"ה ע"ב). וע"ע בתפא"י (ריש פ"א דערלה). והצל"ח כתב (ברכות לו ע"א) שגם לדעת הרמב"ם איסור ערלה בזה"ז אינו מן התורה, ואף אם קדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא, מ"מ מאחר שכ' "כי תבואו", צריך שתהיה ביאת כולם, ובעליית עזרא לא היה כן. וראה גם סמ"ק (מצוה רטו), ובשדי חמד (מערכת הלמד סי' קמא). אמנם ראה במנחת חינוך (מצוה רמו סקי"א) שכ' שגם

ישראל לארץ גם לפני הכיבוש יתחייבו בערלה בבוא הזמן לאחר י"ד שנה שסיימו את הכיבוש. אמנם בביאור הגר"א שם ובשנות אליהו מחק בירושלמי שם את המילה 'ערלה' וס"ל שרבי ישמעאל מודה רק בחלה ולא בערלה, ולדבריו אכן יש מחלוקת המשנה והספרי לגבי ערלה. עי"ש.

והנה, ברדב"ז על הרמב"ם שם ובמנחת חינוך (מצוה רמו סקי"א) ובדרך אמונה שם בביאור ההלכה, ועוד אחרונים נוספים הקשו, מדוע כ' הרמב"ם דין זה שאינו להלכה, דמאי דהוה הוה [ואכן לגבי חלה לא כתב דין זה. ראה בפ"ה מהל' ביכורים]. ודנו לתרץ זאת באופנים שונים: א. ללמד שאף אם יצא ענף חדש משורש של אילן שנטעו גוי, יהיה פטור מערלה [רדב"ז, ועיין להלן]. ב. לשיטות שקדושת עזרא לא קידשה לעתיד לבוא, יהיה דין זה לעתיד לבוא כשיבוא משיח צדקנו ותשוב קדושת הארץ, דהיינו, כל מה שיימצא נטוע יהיה פטור מן התורה מערלה [אולם אין זה מתרץ את הרמב"ם שסובר שקידשה לעתיד לבוא]. ג. נפ"מ לארצות נוספות שייכבשו על ידי מלך המשיח. ד. נפ"מ לארצות נוספות שהיו ישראל כובשים אחר שכבשו את כל ארץ ישראל, שאז היו יכולים לכבוש ארצות נוספות ולקדשם. והנה למעשה אם כן, אף שאם לא עברו על העץ שנות ערלה, מכל מקום היו מותרים משום איסור ערלה על אותם עצים שמצאו נטועים כשנכנסו לארץ, וכך מבואר במשנה וברמב"ם שם, ובירושלמי שם נאמר על זה בשם ר' אבא: הדא אמרה "שורש פטור פוטר", ומסביר שם הפנ"מ שאע"פ שאח"כ המשיך לגדול ביד הישראל, מ"מ זה ממשיך להיות פטור. וכן כתב הרדב"ז בפ"י על הרמב"ם שם, שדן מדוע יש לכתוב ד"ז, וכתב שהירושלמי יישב תמיהה זו, שאע"ג שיצא ביד הישראל ענף חדש מן הגזע שנטעו הגוי, מ"מ זה פטור מן הערלה, כיון

ב. אופן מנין שנות ערלה אינו שווה בכל המקרים: פעמים שיש למנות שלש שנים מיום ליום, ופעמים שיש למנות פחות [ויבוארו הדינים לקמן בפרק יא]. אולם תחילת המנין הוא לעולם מזמן הקליטה ולא מהזמן שהתחיל האילן להוציא פירות. ואף אם בשנותיו הראשונות לא הוציא האילן פירות כלל, מכל מקום עולים הם למנין שנות ערלה, והחל מהשנה הרביעית הפירות מותרים.⁴

ג. ערלה נוהגת באילן [וגדרי אילן יבוארו לקמן בפ"ג], בין אם יצא העץ מגרעין של פרי, בין אם שתל יחור [=ענף] של עץ, ובין אם שתל שתיל חשוף שורשים. ואם שתל את העץ עם גוש אדמה או העביר עץ ממקום למקום או שנעקר העץ ממקומו וחזר ונקלט באותו מקום, פעמים שיש למנות שנות ערלה מחדש ופעמים שלא [ונתבארו הדינים לקמן בפ"ז].⁵

הַשְׂדֵה הַשְׂדֵה הַשְׂדֵה הַשְׂדֵה הַשְׂדֵה הַשְׂדֵה הַשְׂדֵה הַשְׂדֵה הַשְׂדֵה הַשְׂדֵה

סי' ע בד"ה והואיל). וראה עוד בלשונו של השו"ע בסעיף א "מעט נטיעתו". וראה בביאור הגר"א שציין לתו"כ שהביאו אח"כ בביאורו (באות יג). עכ"פ גם בלשון השו"ע יש לומר שהוא פשוט שהכוונה לאחר ימי קליטה וכמו שכתב שכן פשוט בדברי הרמב"ם.

והדין פשוט שאין מונין שנות ערלה מנתנית הפירות שהוציא העץ, כי אין מונין שנות ערלה לפירות אלא לעצים, וכמבואר בשו"ע (סעי' יז) לגבי גפנים, דקודם שיעברו עליהם שני ערלה אינם עושים פירות, ואם עושים, הם דקים וקלושים שאינם ראויים לעשות מהם יין, עכ"ד ופשוט.

5. ד"ז שמונין לערלה בין בגרעין ובין ביחור, וכן אילן שנזדעזע, מבואר ברמב"ם (הל' מע"ש פ"י הל' יא) ובשו"ע (סי' רצד סעי' טז). וראה עוד לקמן (בפ"ז) מה שביארנו בזה.

להצל"ח אסור, אלא שאין דינו כדין הארץ אלא אסור כחו"ל מהלכה למשה מסיני, ונפק"מ תהיה לספיקו שבחו"ל מותר. וראה עוד שם (מצוה רמז סקט"ו). וראה עוד לקמן (ריש פ"ב) מה שכתבנו בזה בכמה מקומות, והדין הלכה למעשה, עי"ש.

4. הנה לשון הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ח): ומאימתי מונין לערלה ורבעי? משעת נטיעה. ע"כ. ובהל' יב כתב הרמב"ם שמונין מיום ליום, וכתב הראב"ד שם שסו"ס חסר ימי הקליטה, וכתב על זה מרן הכס"מ שאכן כך הדין ויש להוסיף את ימי הקליטה. הרי שמנין שנות ערלה מתחיל לאחר י"ד ימי הקליטה, ולא מזמן הנטיעה. אולם הגר"א בביאורו על השו"ע, (ומובא גם בגליון הרמב"ם מהד' פונקל), שהמנין הוא מזמן הנטיעה [לגבי דין יום ליום] הגם שלגבי שלושים יום בשנה כן בעינן שיהיה לאחר קליטה, יעו"ש, ועי' עוד בשו"ת מנח"ש (ה"א

ד. פירות שאסורים משום ערלה, עומדים באיסורם לעולם אף לאחר שעברו שלש שנות הערלה, בין אם נשארו הפירות על העץ, ובין אם הצניעם. כמו כן, אין לפירות הערלה היתר לאיסורם על ידי פדיון או חילול בכסף או בפירות, כדרך שמחללים מעשר שני ונטע רבעי⁶.

ה. פירות ערלה אסורים מן התורה בין באכילה ובין בהנאה⁷. ודין אופני השימוש השונים בשאר חלקי העץ, יבוארו לקמן בפרק י.

ו. האוכל כזית מפירות ערלה לוקה מן התורה. במה דברים אמורים, בפירות ערלה הגדלים בארץ ישראל, אולם האוכל פירות ערלה הגדלים בחוצה לארץ, אין מכין אותו אלא מכת מרדות מדבריהם⁸.

ז. השותה יין שנסחט מענבי ערלה או שמן שנמסק מזיתי ערלה - לוקה מן התורה. ושיעור שתיה לחייבו מלקות, יש אומרים שהוא בכזית, ויש אומרים ששיעורו ברביעית וכן הוא העיקר להלכה. והשותה שאר משקין היוצאים מפירות ערלה, אף אם שתה כשיעור אינו לוקה עליהם מן התורה⁹.

מאכ"א פ"ח הט"ו, ופי"ה ה"ט), וכ"פ מרן בשו"ע (שם ס"א).

8. ירושלמי (פ"א ה"ג): לוקין עליו בכזית. ע"כ. וכ"פ הרמב"ם (הל' מאכ"א פ"י ה"ט). ובהלכה י' ובהל' כא' פסק הרמב"ם שבחול"ל, מכיון שאיסור ערלה אינו אלא הלכה למשה מסיני, אין לוקה מן התורה אלא מדבריהם. והנה בספר מלבושי יו"ט (קונטרס חובת הקרקע ס"א) כתב לדייק שדעת השאלתות והבה"ג שגם בערלת חול"ל לוקה מן התורה ויש נ"מ בכ"ז גם בזה"ז לענין פסול עדות, שקי"ל שאינו נפסל אלא אם עבר עבירה שחייבין עליה מלקות מן התורה. עי"ש.

9. משנה במס' תרומות (פי"א מ"ג), בבלי פסחים (כד ע"ב), וחולין (ק"כ ע"ב). והנה בפסחים דנה הגמ'

6. כן מבואר בתורת כהנים על הפסוק "שלש שנים יהיה לכם ערלים" (ויקרא יט, כג), ודרשו "יהיה" - באיסורו הוא עומד לעולם. והביא את דברי התו"כ ברש"י על הפסוק שם. וכ"פ מרן בשו"ע (שם סעי' א). וכ"כ הש"ך (שם ס"ק א), ובביאור הגר"א (ס"ק ג) וציין לדברי התו"כ הנ"ל.

7. גמ' קידושין (נו ע"ב) ודרשו זאת מלשון הפסוק "וערלתם ערלתו". ועי' בגמ' פסחים (כב ע"ב) ששם דרשו מהנאמר: "לא יאכל" שכל מקום שנכתב איסור אכילה במילים הללו, היינו אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע עד שיפרט לך הכתוב. (עי"ש הטעם שהוצרכו ללמוד באופן זה). וכ"פ רבנו הרמב"ם (הל'